

KETTŐS KÖZIGAZGATÁS A HÓDOLTSÁGBAN: MEZŐTÚR HELYZETÉNEK VIZSGÁLATA OSZMÁN-TÖRÖK FORRÁSOK ALAPJÁN¹

Öner Erika

Összefoglalás:

A tanulmány a 16–17. századi Mezőtúrt vizsgálja a török hódoltság korában. Ebben az időszakban az oszmán hatalom a Magyar Királyság középső területeit irányította. A megszállt területen belül, a kettős adóztatás ellenére, Mezőtúr megőrizte stabil mezővárosi mivoltát, és jelentős kereskedelmi központként működött. A város egy fontos kereskedelmi útvonal mentén feküdt, ami hozzájárult gazdasági fellendüléséhez és piaci szerepének megerősödéséhez. A szerző bevezetesként elméleti keretet nyújt, amelyben összefoglalja a mezőváros (oppidum) sajátosságait, valamint bemutatja az oszmán közigazgatási egység, a náhije működését. A kutatás alapját oszmán-török nyelven íródott levéltári források képezik. Az elsődleges cél a mezővárosi és a náhije-rendszer közötti hasonlóságok és különbségek feltárása, valamint az Alföld más mezővárosaival való összevetés. A források betekintést nyújtanak abba is, hogy miként zajlott a mindennapi élet Mezőtúron a reformáció terjedése idején, amikor a város és környéke oszmán uralom alatt állt. A tanulmány továbbá bemutatja, hogy az oszmán közigazgatás milyen módon gyakorolta ellenőrzését a térség felett. Az oszmán hatóságok szigorúan felügyelték az adóbeszedést, bérbe adták a legelőket és halastavakat, kijelölték a határokat, biztosították a nagyvásárok zavartalan lebonyolítását, valamint a helyi lakosok számára pallosjogot biztosítottak városaik és állataik védelmére.

Kulcsszavak: Mezőtúr, mezőváros, náhije, oszmán-török források, kettős közigazgatás

Abstract:

This study examines Mezőtúr in the 16th–17th centuries during the Turkish occupation. During this period, the Ottoman Empire controlled the central regions of the Kingdom of Hungary. Within the occupied territory, despite double taxation, Mezőtúr retained its stable market town status and functioned as a significant commercial center. The city was located along an important trade route, which contributed to its economic

¹ A tanulmány megírását a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K-145896 számú pályázata támogatta.

boom and the strengthening of its market role. The author provides a theoretical introduction, in which she summarizes the characteristics of an oppidum, and also explains the Ottoman administrative unit; the *nahiye*. The research is based on archival sources written in Ottoman Turkish. First, the aim is to compare and find similarities between these two units, and draw parallels with other market towns on the Hungarian Great Plain. Second, the sources give us a picture of what life looked like in Mezőtúr at a time when the Reformation was gaining ground in the city and the Turks ruled the region. Third, and above all what the surviving sources testify to. The Ottoman administration kept everything under control; they collected the taxes, leased the pastures and fishponds, drew the border, protected the great fairs, and granted the local people the right of *ius gladii* to protect their towns and their livestock.

Keywords: Mezőtúr, oppidum, *nahiye*, Ottoman Turkish sources, dual public administration

Bevezetés

Jelen tanulmány a 16–17. századi oszmán megszállás alatt álló Mezőtúr példáján keresztül vizsgálja az oszmán közigazgatási rendszer működését a magyarországi hódoltsági mezővárosokban. A korszakban az oszmánok a Magyar Királyság középső részét uralták, ahol a kettős adóztatás terhei ellenére Mezőtúr továbbra is jelentős kereskedelmi központként működött. A Mezőtúrról fennmaradt oszmán-török nyelvű forrásanyag magyarországi viszonylatban igen gazdagnak számít, ennek feldolgozásával talán jobban megérthetjük, hogyan is éltek túl a nagy alföldi mezővárosok ezt a 150 évet.

A forrásokat 6 csoportra osztottam fel; így próbálom kategorizálni, hogy az oszmán közigazgatás milyen ügyekkel foglalkozott, mennyire szóltak bele e Konstantinápolytól oly távol eső peremvidék mindennapi életébe. Kutatásom hosszú távú terve a *náhiye*-rendszer és a mezővárosi intézmények közötti párhuzamok és különbségek feltárása, hogy ezzel is egy átfogóbb képet kapjunk az oszmán hódoltság közigazgatási gyakorlatáról.

Mezőtúr a török korban

Mezőtúr, mint középkori eredetű mezőváros, a török hódoltság idején a *náhiye*-rendszer része volt, amely az Oszmán Birodalom egyik közigazgatási egysége volt. Ez az együttélés érdekes helyzeteket eredményezett; az oszmán igazgatás által készített dokumentumok hangsúlyozzák a me-

zőváros és a náhiye közötti különbségeket. Ezek a források olyan kiváltásokat körvonalaznak, amelyek eltérnek mind az Oszmán Birodalom, mind a Magyar Királyság hagyományos normáitól. Ezért az oszmán-török források alapos vizsgálata és értelmezése elengedhetetlen a korabeli közigazgatási rendszer megértéséhez. Az ország három részre szakadását és az oszmánok berendezkedését követő másfél évszázad radikális fordulópontot jelentett Magyarország fejlődése szempontjából. Miután a török félholdat kitűzték a budai várra, az oszmánok folyamatos hódításokkal elkezdték kiépíteni saját szervezeti egységeiket.²

A budai vilájetet azzal a céllal hozták létre, hogy az Oszmán Birodalom legnyugatabbra fekvő területének igazgatását biztosítsák. Az ezt követő negyedszázad során az Oszmán Birodalom az ország területének mintegy 40%-át foglalta el, amelyet kisebb és nagyobb hódításokkal tovább bővítettek. A tizenöt éves háború kitöréséig hatalmukat kiterjesztették a Délvidékre, az Alföld nagy részére, valamint a Dunántúl déli és keleti részeire is.³ Az oszmán közigazgatás szerkezeti jellegét egyértelműen be lehet mutatni a meghódított magyar területeken: a *vilájetek*, vagyis a beglerbégségek *szandzsákokra* tagolódtak. A szandzsákokat alacsonyabb bírósági körzetekre (élükön a *kádikkal*), úgynevezett *kazákra* osztották fel. A kaza kisebb egységei voltak a *náhiék*.⁴ A náhiye feje a szintén jogi képzettséggel bíró *náib* (albíró) volt. Matuz József szerint a hódoltságban több szandzsák is csupán egyetlen kazából állt, de azok alá minden esetben több náhiye is tartozott.⁵ A mezőtúri oszmán-török nyelvű forrásanyag alapján úgy tűnik, hogy a szolnoki szandzsák is ilyen lehetett; Mezőtúr közvetlenül a szolnoki bégséghez és egyben a szolnoki kazához tartozott.⁶

Kutatásom Mezőtúr hódoltság kori történetét és közigazgatási formáját vizsgálja, kizárólag oszmán-török források felhasználásával. Mezőtúr – amelyet a korabeli magyar forrásokban *Thwr oppidum*ként, az oszmánok pedig Túr náhijeként említenek⁷ – a középkorban jött létre, és a Berettyó folyóról kapta a nevét, amelyet korábban Túrnak hívtak. A vá-

² Pálffy Géza (2000): *A tizenhatodik század története*. Pannonica Kiadó, Budapest. 27.

³ 1552-ben létrehozták a temesvári vilájetet a megnövekedett terület irányítására. Ezen-felül 1663-ig további hat új vilájet alakult meg a régióban. Pálffy Géza: i. m. 39.

⁴ Fodor Pál (2006): *Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16-17. század fordulóján*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest. 24.

⁵ Matuz József (1992): A magyarországi török hódoltság néhány főbb sajátosságáról. *Aetas*, 3. sz. Szeged. 115-135.

⁶ A jelenleg kiadott források alapján, illetve az eddig feldolgozott oszmán-török nyelvű dokumentumok alapján ez rajzolódik ki. Ágoston Gábor (1989): A szolnoki szandzsák 1591-92. évi összeírása, II. rész. In *Zounok. A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 4. Szolnok*.

⁷ Innentől kezdve „Túr”-ként szeretnék hivatkozni erre a mezővárosra, mivel a forrásokban is így található meg, és az oszmán forrásokban is ekképpen olvasható: شوراو روط (vārōš-i Túr = Túr városa).

rost először a 13. század elején említik írásos források. Mezőtúr a Budát és Erdélyt összekötő legrövidebb kereskedelmi útvonal mentén feküdt, ami hozzájárult a város virágzásához, és Nagy Lajos király mezővárosi rangra emelte. 1378-ig Túr királyi birtok volt, majd különböző földesúrnak kezébe került.⁸ Mátyás király idején a város két részre szakadt, mivel két különböző személynek adományozták.⁹ Túr 1552 októberében vette be Kara Ahmed pasa és Hadim Ali pasa, így került oszmán uralom alá, és csak 1692-ben szabadult fel.¹⁰

Túr a szolnoki szandzsák részét képezte, amelyet Szolnok várának 1552-es oszmánok általi bevétele után alakítottak ki, és még ugyanabban az évben a budai vilájet részeként a szandzsák székhelyévé vált. A környező vidéket gyorsan meghódították.¹¹ Szolnok védelme érdekében az oszmánok hamarosan felépítették a balaszentmiklósi palánkvárat (ma Törökszentmiklós),¹² és állandó őrseget szerveztek ott. A szandzsák központi szerveinek és hivatalnokainak székhelye Szolnok volt, a szandzsákbég vezetésével. Mellette dolgoztak a már említett kádik, akik polgári, vallási és pénzügyi szerepet tölthettek be nemcsak a szandzsákok életében, hanem a kisebb közigazgatási területeken, mint például a náhijék esetében is. A szolnoki szandzsák a budai vilájethez tartozott egészen 1596-ig, amikor az újonnan létrehozott egri vilájet alá rendelték.¹³

⁸ A tulajdonviszonyok ebben az időszakban meglehetősen összetettek voltak. A hűbéres területeken viszonylag kevés állandó birtokos volt jelen. A migráció, a pusztítás és a vagyonekbozzás folyamatos jelenség volt. Akkoriban többféle módja is ismert volt a tulajdonszerzésnek: egy család kihalása után a terület új tulajdonosra található; hűtlenség vagy más jogi követelések miatt; a birtokokat katonai, közszolgálati vagy szellemi érdemekért adományozták; az uralkodó a földbirtokokkal fizetett a nemesektől felvett kölcsönökért – ezek voltak a leggyakoribb okok. Tokai Zita Mária (2003): *Mezőtúr története Mohácstól a tizenöt éves háborúig*. (Mezőtúri Helytörténeti Füzetek, 4.) Mezőtúr Város Önkormányzata, Mezőtúr. 11. Túr esetében a tulajdon kérdését a politikai hovatartozás, az örökösök, valamint a rokonok közötti állandó harc befolyásolta. Benedek Gyula forráskiadásában számos olyan dokumentum található, amelyek ezeket a birtokadományokat megőrzik; ezek mind a magyar hatóságok által kiadott levelek. Benedek Gyula (2005): *Iratok Mezőtúr város török kori történetének időszakából 1526–1699*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok. 9, 31.

⁹ Bodoki Fodor Zoltán (1978): *Mezőtúr város története I*. Mezőtúr. 13.

¹⁰ Bilge, Sadik Müfit (2010): *Osmanlı'nın Macaristanı. Osmanlı Hakimiyetindeki Macaristan'ın Tarihi coğrafyası ve Idari Taksimatı (1526–1718)*. Kitabevi, Istanbul. 234.

¹¹ A szandzsákok kialakításának fontos lépése a tisztviselők kinevezése, valamint az erődök, várak és palánkok őrséggel való feltöltése volt. Papp Sándor (2011): Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban *Keletkutatás*, tavasz, 25–72.

¹² Tomkó Viktor (2004): Török közigazgatás Magyarországon: a szolnoki szandzsákbégek története I. *Zounok. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*, 19: 9–47. 10.

¹³ Az egri vilájet magában foglalta a Tisza melléket. Négy szandzsákból állt: az egri, a hatvani, a szegedi és a szolnoki szandzsákból. Túr volt a legnagyobb náhije székhelye, amely a szolnoki szandzsák, más néven szolnoki liva területén helyezkedett el. Tokai Zita: i. m. 19.

Az oszmánok minden lépésükkel saját közigazgatási rendszerüket építették ki az újonnan megszerzett területeken. Minden tartomány számára külön helyi kánunt hoztak létre, amely figyelembe vette a helyi szokásokat, és iránymutatásokat tartalmazott közigazgatási, bírói és pénzügyi ügyekben. Hódításaikat helyőrséggel, népszámlálásokkal, adónyilvántartások feljegyzésével, szandzsákok létrehozásával, kádik kinevezésével, adók kivetésével, túsok szedésével, szerződések megkötésével és hivatalok kiosztásával hitelesítették. Azonban a szandzsákok határai módosíthatók voltak, a szerződések megszeghetők, a túsok beolvaszthatók az oszmán kormányzatba, és a háztartások elmenekülhettek az adók kivetése elől. Egyes területek *modus vivendi* érték el a hódítókkal, míg mások az elvándorlás mellett döntöttek. A határ menti területek adófizetői gyakran két földesúr adójegyzékén is szerepeltek.¹⁴

A kádik¹⁵ feladatainak sokfélesége kiemelkedő szerepet biztosított számukra a középszintű tartományi igazgatásban. A törökök az első ázsiai hódításaik során, és minden újabb hódítással egyidejűleg, azonnal kádihivatalokat állítottak fel, és azonnal megszervezték saját rendszerüket. Így történt ez a Balkánon és Magyarországon is.¹⁶

A 16. század elején Túr tipikus mezővárosi jelleggel rendelkezett, és azon kevés települések egyike volt, amelyek sikeresen megőrizték városi státuszukat. Külső-Szolnok megye középkori mezővárosai közül csak Szolnok volt képes ugyanezt elérni.¹⁷ Fontos hangsúlyozni, hogy az oszmán uralom alá kerülés nem vezetett automatikusan a települések hanyatlásához, még kevésbé fizikai pusztulásukhoz.¹⁸

A mezőváros fogalmának meghatározása összetett feladat, mivel a középkori magyar jogszabályok nem definiálták egyértelműen az *oppidum* és a *civitas* közötti különbséget, és nem jelöltek ki világos határvonalakat közöttük. Szakály Ferenc szerint a mezővárosokat gazdasági funkcióik

¹⁴ Faroqhi, Suraiya N. – Fleet, Kate (2012): *The Ottoman Empire as a World Power, 1453–1603*. In *The Cambridge History of Turkey: Volume 2*. Cambridge University Press, Cambridge. 49.

¹⁵ A kádik, bár az iszlám világ őreiként ismertek, hivatalos hatáskörük messze túlnyúlt a jog biztosításán, mivel a vallásjog az élet egészét szabályozta. Az Oszmán Birodalomban kulcsszerepet játszottak a hadsereg mozgósításában és ellátásában, a gazdasági és pénzügyi élet szervezésében, valamint az adóztatásban. Feladatkörük kiterjedt a helyi szervezetek működésének éber figyelemmel kísérésére, az árak és piacok ellenőrzésére, valamint az ipari társulások felügyeletére. Emellett nem csupán peres ügyekkel fordultak hozzájuk a magánszemélyek; közjegyzői feladatokat is elláttak, beleértve szerződések, végrendeletek kezelését, valamint házasságok és válások intézését. Papp Sándor: i. m. 13.

¹⁶ Hegyi Klára (1995): *Török berendezkedés Magyarországon*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest. 23.

¹⁷ Tokai Zita: i. m. 9.

¹⁸ Szakály Ferenc (1995): *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Balassi Kiadó, Budapest. 19.

és jogi szempontok alapján több csoportra kell osztani. Szakály kutatásai azt mutatják, hogy a meghódított városok fejlődésének folyamatosága közvetlenül igazolja, hogy a 16. században kevés oppidumnak sikerült volna kiemelkednie megfelelő késő középkori előzmények nélkül.¹⁹

A főbb közlekedési útvonalak általában folyók mentén vagy a folyók közötti síkságokon haladtak, legfőképp ezek a körülmények ösztönözték a mezővárosok kialakulását. Továbbá a földesúr gazdasági érdeke is hozzájárult ahhoz, hogy birtokán erős gazdasági központokat hozzon létre.²⁰ Fügedi Erik hasonlóan érvel; szerinte a mezővárosok fejlődésének egyik fő oka a gazdasági szükségszerűség volt. A nagyvárosok közötti távolság akadályozta az importált áruk elosztását és az exportált áruk begyűjtését, ezért elengedhetlenné vált kisebb központok kialakítása a városok között.²¹

A Magyar Királyságban az oszmán megszállás alatt a kiszorított feudális uralkodó osztály, az állam és az egyház is képes volt megőrizni és gyakorolni korábbi jogaik jelentős részét, beleértve a legfontosabbat, az adóztatás jogát is.²² Ez a jelenség kizárólag Magyarországon valósult meg az oszmánok által meghódított területek közül.²³ Az oszmán területi terjeszkedés általános gyakorlata szerint a meghódított területeken a kincstári tulajdonban lévő földek egy része a szultán birtokában maradt; ezek voltak a *hâss-i hümayunok*, vagyis a hász birtokok, éves jövedelmük pedig meghaladta a 100 000 akcsét. A szolnoki szandzsák nagy része védett terület volt; jövedelmeinek kétötöde szultáni javadalombirtok volt, ide tartoztak a jelentős mezővárosok, mint pl. Debrecen, Fegyvernek és Túr is, amelyek fontos stratégiai helyszínek voltak, illetve a nagyobb falvak: Kécske, Várkony stb. A legértékesebb területeken majorsági birtokokat alakítottak ki; magas jövedelmet ígérő mezővárosokat választottak ki e célra.²⁴ Túrnak 1568-ban 166 666 akcse jövedelme volt, az 1591-es adójegyzék szerint 427 háztól szedtek adót. Habár a tizenöt éves háború megrongálta a várost, ennek ellenére évente kétszer meg tudták rendezni

¹⁹ Szakály Ferenc: i. m. 20.

²⁰ Uo. 13.

²¹ Fügedi Erik (1981): *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorból*. Magvető Könyvkiadó, Budapest. 341.

²² Szakály Ferenc (1997): *Magyar intézmények a török hódoltságban*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest. 10.

²³ Chandarlizade Halil Bey 1545-ben érkezett Budára, ahol defterdári tisztséget látott el. Az elfoglalt falvak, városok és mezővárosok lakosságának összeírása az ő nevéhez fűződik. Az általa készített adónyilvántartás heves vitákat váltott ki minden béketárgyaláson. A nyilvántartás Túr városát Szolnokhoz sorolja. Faragó Bálint (1927): *A mezőtúri református egyház története 1530–1917-ig*. Török Könyvkiadó Vállalat, Mezőtúr. 18.

²⁴ Bagi Gábor (2020): *Szolnok a török korban*. Damjanich János Múzeum, Szolnok. 30.; Tokai Zita: i. m. 21.

a nagy vásárt, ahol a Balkánról érkező muszlim, örmény, görög és zsidó kereskedők is megjelentek.²⁵

A hódítók által létrehozott közigazgatás két fő csoportra osztható: polgári és katonai. Bár a „polgári” jelző nem teljesen pontos, mivel a kifejezést csupán a tisztán katonai megszállástól való megkülönböztetés céljából használják; a polgári és katonai igazgatás szoros összefonódása jellemzi őket. A polgári közigazgatási egységek elsődleges feladata a hadsereg ellátása volt. Ez a feladat nemcsak a katonai személyzet bérezésére, élelmiszer- és lőszerellátásra, valamint katonai objektumok karbantartására korlátozódott. A látszólagosan polgári szervek, például a kádi hivatalok is jelentős szerepet játszottak a mozgósításokban, elsődleges feladatuk a hadsereg hatékony támogatása, annak ellátása volt.²⁶ A források alapján azt lehet látni, hogy a polgári igazgatás munkája sokrétűbb és látványosabb volt, tekintettel arra, hogy a fennmaradt dokumentumok túlnyomó többsége az ő hivatalaikban készült. De az Oszmán Birodalomban a két párhuzamos közigazgatási rendszer egymás mellett működött, és kölcsönösen segítették egymást.²⁷

A nahijék létrehozásának célja az volt, hogy az adóbevételeket és a birtokok elosztását kisebb, átláthatóbb körzetekben kezeljék, mert a szandzsákok túl nagyok voltak ehhez. Azonban a források alapján feltételezhetjük, hogy nem minden nahijeközpontban folyt tényleges adminisztráció; néhol az igazgatást teljes egészében a szandzsák központjai végezték. Sok nahijeközpont, különösen a Dél-Dunántúlon és az Alföldön, nem rendelkezett sem katonai egységekkel, sem oszmán hivatalokkal, és Mezőtúr is ezek közé tartozott.²⁸

A közigazgatási hálózat szervezésének egy másik aspektusa, amely szoros kapcsolatban áll a katonai szolgálattal, sajátos formát öltött. A magyar területen állomásozó katonákat azzal bízták meg, hogy fegyveres erő alkalmazásával növeljék a török uralom befolyási körét háborúk során, és adók kényszerű kivetésével biztosítsák a viszonylagos béke évtizedeiben. A szultán adószedői mellett a helyi pasák, bégek és várparancsnokok katonákból polgárokká alakultak, tárgyalások során több száz fenyegető vagy hízelgő levelet írtak, és agresszív macacssággal tárgyaltak falvak és puszták birtoklásáról. Az adók erőszakos kivetése elsősorban a katonák feladata volt, akik megélhetése a sikerességtől függött,

²⁵ Bilge, Sadik Müfit: i. m. 234.

²⁶ Hegyi Klára: i. m. 118.

²⁷ A Magyarországon elfoglalt tartomány földrajzi elhelyezkedése miatt különleges helyzetben volt az Oszmán Birodalomban. A törökök rendkívül nagy számú katonát állomásoztattak itt még azokban az évtizedekben is, amikor a birodalom pénzügyi helyzete ezt egyáltalán nem indokolta, és sem ők, sem Európa nem akart háborúzni. A leigázás különleges katonai jelentősége formálta a törökök településének jellemzőit ezen a területen. Uo. 118.

²⁸ Uo. 54.

azonban ebben a folyamatban a polgári igazgatás teljes adózási szektorra támogatta őket.²⁹

A török hatóságok ritkán avatkoztak be a meglévő közösségek, városok és falvak igazgatásába. Amennyiben mégis közbeléptek, azt nagy valószínűséggel jövedelemszerzés céljából tették. Ha lehetőség adódott, a település tulajdonosai gyakran erőszakkal és megfélemlítéssel próbálták meg kiterjeszteni birtokhatáraikat. Ezzel szemben a faluhatárok gyakran véletlenszerűen változtak, mivel a török hivatalnokok célja az volt, hogy begyűjtsék a határokon talált halottak vérdíját. Ezért a gyakorlatba is bekerült, hogy a gazdagabb és bátrabb települések gyakran elfogadták a vérdíjat, így szerevve meg a földeket. A gyakori, de alkalmi beavatkozások mellett a birodalom adózási alkalmazottai és haszonbérlei a jövedelmük biztosítására törekedtek, anélkül hogy különösebben törődtek volna azszal, honnan és hogyan teremtették meg a termelők ezeket az adókat. Ha egy falu vagy a földbirtokos közötti vita nem kényszerítette őket beavatkozásra, nem foglalkoztak a határok, erdők és halászvizek használatával, hanem a településekre bízták, hogy békés megegyezés útján rendezzenek ilyen kérdéseket, de gondoskodtak arról, hogy a használatért járó bért megkapják. Emellett a települések feladata volt az adók helyi felosztása, kivetése és beszedése.

Rendkívül különleges példa a mezőtúri és békésszentandrászi határper. Ez az ügy egyedülálló, mivel nem ismert más példa arra, hogy a török hatóságok két szomszédos település közötti határvitát rendeztek volna. A per jelentősége és érdekessége abban rejlik, hogy a húzódo határ nemcsak két település, hanem két szandzsák, illetve két vilájet határvonalát is jelentette. Ennek következtében az ügy különösen figyelemreméltó, és valószínűleg ezért kapott több forrásban is említést.³⁰

A ráják, vagyis az adófizetők a megművelt földek terményeinek és jószágaiknak tizedét a földesuraknak kellett beszolgáltatniuk, valamint kapuadó és egyéb pénzbeli adókat fizettek. Emellett a dzsizjét, az állam által kivetett különadót is be kellett szolgáltatniuk a törököknek.³¹ A települések gazdasági helyzetének felmérésére szolgáló tahrir-defterek részletesen rögzítették az adókat, és pontos adatokat nyújtottak a bevételekről. Azonban a 16. és 17. században „rendkívüli” állami adókat is bevezettek, amelyek jelentősen növelték az adóterheket. Az oszmán igazga-

²⁹ Uo. 157.

³⁰ Papp Sándor: i. m. 14.

³¹ Az adókat az *eminek* gyűjtötték be (akkoriban a magyar lakosság „eming”-nek ejtette a szót, vagy „harács-szedőnek” nevezte őket, ami „kharádzsgyűjtőt” jelentett). Ők nem közvetlenül a szandzsákok irányítása alatt álltak, de az elfoglalt területek lakosai számára ők testesítették meg a mindennapi életet a vidéken. Káldy-Nagy Gyula (1970): *Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 73.

tás, az adóztatás szempontjából, komolyan figyelembe vette a korábban kialakult rendet a Magyar Királyságban. Például egy paraszti gazdaság adóterhei körülbelül azonos szinten maradtak, mint korábban. Az adóösszeírás kulcsszerepet játszott, mivel az elvárt bevételeket a szandzsákok hároméves átlagos jövedelme alapján számolták ki, és ezek az adatok szolgálták alapul a birtokok elosztásához.

A 16. századi források gazdagsága miatt ez a korszak különösen vonzó a kutatók számára, ezért nem igazán foglalkoznak a százaforduló utáni dokumentumokkal. Azonban a 17. század első felére a részletes és terjedelmes iratok kikoptak a használatból, helyüket rövidebb, összesített kimutatások vették át. Ennek következtében a 17. századból sokkal kevesebb adat áll rendelkezésre, mivel kevesebb a forrás és kevesebb a kiadvány.

Ez a helyzet Mezőtúr esetében is: a Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltárban 155 oszmánok által kiadott dokumentum található, amelyek többsége a 17. század második feléből származik.³² Ezenkívül 6 további oszmán-török nyelvű levél található a mezőtúri Belvárosi Református Templomban.³³ Ezeknek a dokumentumoknak a fordítása képezi munkám alapját. Továbbá 11 értékes szöveget sikerült beszerezni az isztambuli Başbakanlık Osmanlı Arşivi archívumból, amelyek közül három a 16. századból származik, és a magyar anyagok között különleges jelentőséggel bír.³⁴

A 19. században újból felélénkült az érdeklődés az oszmán-török források iránt, és több próbálkozás történt a fennmaradt anyagok rekonstruálására. Mezőtúr esetében különösen fontosak Repiczky János 1850-es évekbeli fordításai. Repiczky, aki Vámbéry Ármin tanára volt, foglalkozott Dömsöd, Nagykőrös és Kecskemét leveleivel is,³⁵ de nem fordította le az összes rendelkezésre álló dokumentumot. A mezőtúri iratok, amelyek magyar szempontból jelentősnek tekinthetők, széles spektrumot ölelnek fel, a szultáni *fermántól* kezdve a *tahrir deftereken* át egészen az apró cetlikre írt engedélyekig, *tezkerékig*. Ezenkívül több magyarországi városban is fennmaradtak kisebb-nagyobb dokumentumgyűjtemények, például nyugták, irányelvek, tiltó rendeletek, bírósági határozatok,

³² A dokumentumok levéltári jelzete: JNSzML Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár (1075–2022) → V. Mezővárosok, rendezett tanácsú városok, községek (1446–1950) → Mezőtúr város tanácsának iratai (1741–1872) → HU-MNL-JNSZML-V.301.

³³ A dokumentumok levéltári jelzete: Mezőtúri Egyházközség Iratai I. 268.k.

³⁴ Ezeknek a dokumentumoknak az archív jelzete: A.[DVNSMHM.d], IE.AS., AE.SM-MD.IV., MAD.d., TT.d.

³⁵ A kutatásom következő szakaszában érdemes lesz ezeket az anyagokat is megvizsgálni, mivel ezek a települések szintén mezővárosok voltak. A források összehasonlításával talán tisztább képet kaphatunk a kettős közigazgatásról, a mezőváros és a náhije párhuzamáról, valamint arról, hogyan tekintettek az oszmánok egy ilyen státuszban levő településre.

jogi tanúsítványok, engedélyek és kérelmekre adott válaszok. Ezek a dokumentumok helyi problémákra adott megoldásokat tükröznek, és vitathatatlan, hogy egy ilyen sokszínű anyag segít a kutatóknak közelebb kerülni a mindennapi élethez, az úgynevezett mikrotörténelemhez, ahelyett hogy csupán az oszmán hivatalok által felállított általános normákra támaszkodnának.

A mezőtúri oszmán-török dokumentumokat az alábbi kategóriákba soroltam, melyek a helyi társadalom és gazdaság sokszínű vonatkozásait tükrözik, és segíthetnek jobban megérteni a 16–17. századi helyzetet. Ezzel a kategorizálással a dokumentáció átláthatóbbá válik, és az is kiderül, hogy milyen ügyekkel foglalkoztak a szandzsákhivatalok. Sajnos szembe kell néznünk a dokumentumok pusztulásának tényével; a visszahódító háborúk nagy pusztítást okoztak a vidéken. Továbbá Mezőtúr városi levéltárának egy része a második világháború alatt megsemmisült, ezért a fennmaradt oszmán kori dokumentáció felbecsülhetetlen jelentőségű.³⁶

Járványok, bűnözés, élet és halál

A forrásokból kiderül, hogy a lakosok kötelesek voltak bejelenteni a haláleseteket, ami lehetőséget adott az oszmán hatóságoknak arra, hogy megállapítsák, az elhunyt természetes halált halt-e, vagy erőszakos cselekmény áldozata lett. A 17. század folyamán az oszmánok még pallosjogot és felfegyverkezési engedélyt is adományoztak Túr lakóinak, hogy megvédhessék magukat az elszaporodott banditáktól (akiket az oszmánok általában „haydud”³⁷ néven emlegettek), mivel a meghódított keresztény lakosságnak nem volt szabad fegyvert viselnie. Az erről szóló levél kiemelkedő jelentőséggel bír mind tartalmi, mind formai szempontból. A dokumentum 1666-ban készült Szolnok kajmakámjának jóváhagyásával, és két nyelven íródott. A teljes szöveg magyar nyelven van, de az elején egy rövid összegzés található oszmán-török nyelven, mely a kajmakám pecsétjével (*pendzse*) van ellátva. Ez arra utal, hogy az oszmánok számára fontos volt az engedély helyi nyelven történő megfogalmazása, miközben saját nyelvükön és szokásaik szerint is hitelesíteniük kellett azt. Idézet a levél oszmán nyelvű fejlécéből: „*Kiadatott a Szolnok szandzsákhban lévő vármegye rájái helyének számára, az említett személyt ne háborgassák. 1077. év redzsep hónapjában,*”³⁸ majd a helyi lakosok számára

³⁶ Mucsi László (2020): Iratpusztulások Jász-Nagykun-Szolnok megyében az újkortól a legújabb korig. In: *Zounok. A Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*, 34: 9–34.

³⁷ Fekete Lajos (1926): *Bevezetés a hódoltság török diplomatikájába*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

³⁸ A forrás levéltári jelzete: HU-MNL-JNSZML-V.301.B.149.

magyar nyelven fejtették ki a témát: „*az magier rész[ül] való kóborló pusztai tolvaiok mi a nagi inségbben volnának ugi annyira hagi marhainkat, lovukat és egieb hazy portékáinkat miattuk nem tarhattiák raituk nagi inségöt cselekösznek. Kérvén azon adnánk szabadságot nekyik hagi eöket bántó, kóborló, lopó marháiuakat haitogatta lovukat hordó tolvaiokat, kergethessék és megölliek.*”³⁹

1677-ből pedig példát is tudunk arra, hogy valóban alkalmazták az önvédelem jogát: „*Túr városának lakosai és a király rájái és alattvalók között lévő vezírek fermán adtak ki, hogy Almási Dénes nevű tolvajt a lakosok kivégezzék, ebből kifolyólag tezkereét nyújtottak át, és az említett ügyben vizsgálatot indítottak.*”⁴⁰

Egyházi élet

A reformáció korai időszakára vonatkozó források a városban bizonytalanok. Az összes fennmaradt, egyházzal kapcsolatos oszmán-török nyelvű források a templom felújításához kért engedélyek. Az elsőt 1669-ben állították ki, ezt újabb renoválásra való jóváhagyások követték; 1677-ben és 1678-ban a torony javíttatására, 1681-ben pedig a helyi lakosok a harangláb és a parókia felújítására kapnak segítséget a szolnoki bégtől. Csak ezekből a levelekből tudjuk, hogy az akkori templom hogyan is nézett ki: a nádtemplom boltozata festett deszkából volt építve, és a boltozatot oszlopok tartották. Az oszmán hatóság mindig csak a meglévő javíttatására, de sohasem új építtetésére adott engedélyt.⁴¹ „*Túr városának [...] egyháza romlásnak indulván középrészének kijavítására részünkről a lakosok engedelmet kaptak.*”⁴²

Adózás, vámok, csalás, megvesztegetés

Számos feljegyzés maradt fenn az adóbeszedésről és az adófizetési nyugtákról, valamint arról, hogy milyen ajándékokat volt szükséges adni az adminisztratív hatóságoknak. Ezenkívül a vámok begyűjtése jelentős bevételi forrást biztosított az oszmánok számára. Ezért, hogy adózóikat védjék, ha kellett, felléptek az igazságtalanság ellen: „*a szultáni javadalmú városaim csak az én hivatalomtól függnnek [...] azokat más felől bántani nem szabad. Mindazon által a szolnoki bég emberei és poroszlói a törvény ellenére*

³⁹ Uo.

⁴⁰ A forrás levéltári jelzete: HU-MNL-JNSZML-V.301.B.34.

⁴¹ Faragó Bálint: i. m. 22. A dokumentumok levéltári jelzete: Mezőtúri Egyházközség Iratai I. 268.k.

⁴² Repiczky János kézirataiból: Országos Széchényi Könyvtár Quart Hung 446.

*és minden rendelet nélkül, tőlük besózott húst, ekét, sarlót s egyebet ingyen kívánván, őket bántják el annyira, hogy nagyobbára szétszélyedtek [...] tudjátok, hogy boldog napjaimban a nevezett jobbágyoknak s egyáltalán bármily egyénnek sanyargatására bele nem egyezek, és szultáni javadalmú városaim teljességgel szabadak lévén, őket másnak kínoznia tilos.*⁴³ A nagy vásárokat jelentős katonai jelenléttel őrizték, hogy megvédjék a fosztogatóktól és vásárütöktől.⁴⁴

Kapcsolat az oszmán hatóságokkal

Mindenhez szükség volt az oszmánok jóváhagyására. A jelenlegi ismeretek alapján megállapítható, hogy minden levél, rendelet és engedély a szolnoki szandzsákból, az egri vagy a gyulai hivatalból származik, ami arra utal, hogy Túron nem volt közvetlen török hatósági jelenlét. A legtöbb dokumentumon egyértelműen látható a szolnoki kádi vagy kajmakám pecsétje (és emellett olykor az egri vagy a gyulai oszmán tisztviselőé), azonban soha nem találkozunk mezőtúri hivatalnokéval. Eddig nem került elő olyan forrás, amely azt igazolná, hogy Mezőtúron ténylegesen működtek volna török hivatalnokok.

Azt gondolhatnánk, hogy a török hatóságok mindig a sajátjaiknak adtak igazat, de vannak forrásaink, amelyek az ellenkezőjét bizonyítják; 1673-ban török törvényszék elé került két túri férfi (nevezett Bulgár János és fia, Jakab), akik szállást adtak a túri malomban búzát öröltető Ali agának. A török két pej lovát a házigazdákra bízta, azonban azokat éjjel ellopta valaki, és az aga a két ló árát a két túri lakoson követte. Az ügyben az egri Hasszán pasa a következőképpen mentette fel Bulgár Jánost és a fiát:⁴⁵ *„az kire bízta valami, azért jót állni nem köteles, ha tudniillik az állat eldöglök, vagy eloroztatik. A próféta értelmében az kire valamit bízassz, csak kötve kezeskedhetik [...] a szegény jobbágyokon erőszak el ne követessék, kezesedésben nem vádolhatnak ugyan, de vajon a rájuk bízott jószágon némileg csalárdságot nem követtek el, tőlük az eskü kívántaték s mindegyik – Istenre, ki az evangéliumot Jézusnak leküldé – megesküdvén a fentírt ügyben fölmentették s az ítélet megíratott, 1673 január hó vége felé...”*⁴⁶

⁴³ Repiczky János kézírataiból: Országos Széchenyi Könyvtár Quart Hung 446.

⁴⁴ Bodoki Fodor Zoltán – Bodoki Fodor Zsigmond (2001): Az 1585. évi híres nyári vásár. *Millenniumi túri kalendárium 1.* Mórincz Zsigmond Könyvtár és Közösségi Ház, Mezőtúr. 70–77.

⁴⁵ A forrás levéltári jelzete: HU-MNL-JNSZML-V.301.B.18.

⁴⁶ Repiczky János kézírataiból: Országos Széchenyi Könyvtár Quart Hung 446.

Földtulajdon, bérleti jog kérdése

Nem az állatok száma alapján fizettek adót, hanem a pásztorok bérelték a legelőt, továbbá a törökök kiadták a halastavakat és a szántóföldeket is. A bérleményekről igazolásokat állítottak ki, mint például ez a 1681-es tezkere is mutatja: „...*Szent Györgytől számítva Szent György napjáig a »nagy út« nevezetű földeket 90 ezer tallérért a túriaknak átengedem, ezt az igazolást adtam a kezeikbe, hogy mások ne zavarják őket, és zavartalanul tudjanak aratni, szántani, vetni...*”⁴⁷

Olykor meghatározták a települések határait is, mint ahogy ez történt a már említett híres, Mezőtúr és Békésszentandrás között lefolyt perben is. A következőket olvashatjuk Murát pasa 1630-ban kiadott magyar nyelvű levelében: „*Ti Turi Birak és Polgárok és ott lakozó több szegénység azt akarjuk értéstekre adnunk, mivel hogy eleitül fogvaást egynehány száz esztendeiglen az melly földet, rétet, határt, Körös vizet éltetek, azután is a' szerint éljetez, és ott körül lévő falusiakk is hadjuk és parantsoljuk, a' megnevezett Túriakk békét hadjatok, semmi közötöket hozzá ne avassátok az mind eleitül fogva éltek, ezután is úgy éllyék...*”⁴⁸ A 18. században az is előfordult, hogy perek során visszanyúltak a török viszonyokhoz; egy-egy határ pontosítása esetén hasznosnak bizonyult, ha a falu arra hivatkozik, hogy korábban fizetett vérdíjat. Ugyanis az iszlám törvénye ezt megkövetelte attól a településtől, ahol megöltek valakit. Ebben a kérdésben a kádi döntött az egyik fél számára. Nem szívesen fizették meg ezt az olykor nem csekély összeget, viszont mint kiderült, később hasznosnak bizonyult, mert ezzel tudták igazolni, hogy az adott terület a felségkörükbe esik.⁴⁹

Társadalmi rétegek változásai (nemesi adományok, migráció)

Idővel szerb nevek jelennek meg az adóösszeírásokban, ami egy migrációs hullámra utal. Erre bizonyíték Bánréve, Nagypó, Túr, Túrtő, Sima, Csejt és Póhamara török kapuadó (iszpendzse) összeírása 1591/92-ből, ahol ez idő tájt Túr és környékén Bernicsovity, Radics, Valaszity, Monáric lakosok már mint adózók tűnnek fel.⁵⁰ Emellett a magyar feudális állam és társadalom szerkezete eltávolodott az elfoglalt területek népétől,

⁴⁷ A forrás levéltári jelzete: HU-MNL-JNSZML-V.301.B.28.

⁴⁸ Gyurikovits György (1826): *Históriai töredékek Túr-Mező-Városáról Külső-Szolnok Vármegyében. Tudományos Gyűjtemény*, 10. évf. 5. sz. 22.

⁴⁹ Pl. a Gyulához közel eső Gerla település mellett elhelyezkedő Vandhát 17–18. századi hovatartozása ennek alapján vált egyértelművé. Dávid Géza (2005): *Pasák és bégek uralma alatt*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 124.

⁵⁰ Ágoston Gábor (1989): A szolnoki szandzsák 1591–92. évi összeírása, II. rész. In: *Zou-nok 3. A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*. 3. köt. 1988. 261, 267–268. és 4. köt. 1989. 202–207, 210, 215.

bár szuverenitása a terület felett nem szűnt meg. Azonban kényszerítő hatása és a társadalmi adminisztráció szerepe lényegében eltűnt. Ennek eredményeként az elfoglalt területek társadalma bizonyos fokú autonómiát szerzett.⁵¹ Erre jó példa a már korábban említett pallosjog átadása, hiszen a korabeli magyar jogrendszer szerint Túr mint Mezőváros nem kaphatta volna meg ezt a privilégiumot.

Összegzés

Mezőtúr, mint mezőváros, török megszállás alatti életének kutatása a 16. és 17. században jelentős potenciált rejt a magyar és oszmán történelem tudományos kutatásában. A kétnyelvű levelek a kettős közigazgatást szimbolizálják. Az oszmán kormányzat mindent ellenőrzés alatt tartott: adókat szedett, legelőket és halastavakat adott bérbe, kijelölte a határokat, védte a nagy vásárokat, és megadta a helyieknek a *jus gladii* jogot városaik és jószágaik védelmének érdekében. Halálesetek alkalmával jelentős volt a muszlim hatóságok jelenléte, míg a magyar közszolgáltatás szembetűnően hallgatott. A földbirtokosoknak kötelességük volt a földesúri jogok gyakorlása, még ha csak adományok révén voltak jogosultak erre. Az eddig összegyűjtött oszmán-török nyelvű forrásanyag – a Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltárból, a mezőtúri Belvárosi Nagytemplomból, az isztambuli levéltárból (BOA)⁵² – ezért felbecsülhetetlen értékű, mert a korabeli hétköznapi életre reflektálnak, és konkrét helyi problémák megoldására készültek. Érdeemes kitekintést tennünk a többi alföldi mezőváros/ oszmán náhije török forrásaiban: Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd dokumentumai által párhuzamot vonhatunk és talán egy általánosabb képet kaphatunk. Vitathatatlan, hogy egy ilyen színes anyag segíti a mai kutatót abban, hogy közelebb kerüljön a mindennapi élethez, az úgynevezett mikrotörténelemhez, nem pedig az oszmán hivatalok által felállított általános normákhoz. Ennek az izgalmas időszaknak a mélyebb vizsgálatával feltárhatjuk a kulturális együttélés, gazdasági csere és hatalmi dinamika összetettségét egy idegen uralom alatt álló határváros esetében. Nyilvánvalóvá válik, hogy még a legjelentéktelenebb mindennapi élet aspektusai is tükrözik a kettős közigazgatást.

---

⁵¹ Szakály Ferenc (1997): i. m. 17.

⁵² Başbakanlık Osmanlı Arşivi.